

je volna az? A cseh irodalomnak e könyvben is hat kitűnő fordítója vonul fel. Németből fordítani cseh szöveget, mint a reformkorban, amikor a két nép közti kommunikáció csak a közvetítőnyelven keresztül folyt? Így aztán fordítási hibák is becsúsznak, melyek épp a cseh nyelv és viszonyok nemismeretéből származnak. Lehet, hogy a szerzői jogoknál feltüntetett színházi ügynökség keze van mind ebben, mind az összeállításban? De egy ügynökség érdekei eléggé mások lehetnek, mint a magyar olvasóké. Fontos könyv, de hogy hiányérzetet maga után. (*Napkút*, Budapest, 2017)

VÖRÖS ISTVÁN

BERÉNYI MÁRK: DANTE ETIKÁJA

Vajon a dantei életmű, amely a költő halála óta eltelt majd hétszáz év során számos fordítást és kommentárt megélt, mondhat-e valamit érdemben a 21. század emberének? Berényi Márk tanulmánykötete igennel válaszol a kérdésre, s mint mondja, „minden kornak megadatott az a lehetőség, hogy figyelembe véve saját realitásait újra interpretálja az emberiség kulturális örökségét képező legfontosabb világirodalmi alkotásokat” (14). Hogy Berényi ezt milyen nézőpontból tette meg, abban közrejátszott szakmai érdeklődése is, ezért az életmű azon aspektusát vette vizsgálat alá, amelyet eddig elvétve kutattak. A hazai Dante-szakirodalom kevésbé népszerű tárgya az etika, ugyanis „Dante nem írt művet az etikáról. Minden, ami etikai jellegű állítás a dantei életműben, az (...) el van rejtve a szerző kisebb nagyobb írásaiban” (9). Berényi a Magyar Dantisztikai Társaság tagjaként, annak célkitűzéseinek megfelelően szeretné az életmű tanulságait századunk számára is érthetővé tenni. A kötet jelentős részét azon felfogással szembeni kritikus hozzáállás uralja, amely szerint napjaink normatív államműködése az emberi elmét abba az irányba mozdította el, hogy morális ítéleteit az intézményrendszerek előírásaival összhangban hozza meg, vagyis (...) morális ítéleteink felett az etika — tehát az intézményrendszerekhez való viszonyulás — határozott kontrollt gyakorol” (21). A kötetvezetőkben az egyes fejezetcímek szerint haladva rekonstruálom Berényi kutatásának irányát, amely során képet kapunk a tanulmánykötet egyes önálló megállapításairól is.

1. *Választhatunk-e jó és rossz között? A szabad akarat kérdésköre Dante műveiben.* Berényi kiindulópontja az ember döntéseit befolyásoló tényező, a szabad akarat. Mint mondja, Dante alapvetően a keresztény teológia szellemében írt, ezért az embert racionális lélekkel és önálló akarral bíró lényként gondolta el, akinek szabadságában áll megválasztani azt az utat, amely aztán földi érdemei szerint vagy üdvösségre, vagy kárhozatra vezet. Be-

rényi kiemeli, hogy Dante, aki egyszerre hisz a szabad akaratban és a szerencsében, látszólagos ellentmondásba kerül önmagával. Azért tartja csak látszólagosnak az ellentmondást, mert, ahogyan fogalmaz: „a szerencse mindössze a múlt javak (...) fölött őrködik és nincs hatása az egyén erkölcsi választásaira” (35). Dönthetünk tehát azon dolgok felől, amelyek meghatározzák túlvilági létünket, míg életünk *anyagi* vonatkozású kérdéseiben determináltak vagyunk. Most is érvényes az, ami már Dante korában is az volt, hogy földi létünk és tevékenységünk időnként immorális cselekedetek megtételére sarkall minket, s ezen erkölcsi helyzetekben nem térhetünk ki a választás *lehetősége* és súlya alól. Ilyenkor — mondja Berényi — „az egyénnek ismételtelen csak egy döntést kell meghoznia: a nyomorban választhatja a könnyebb utat és, Istent elhagyva, a bűn útjára léphet, illetve választhatja azt az utat is, hogy önmagát Isten kegyelmébe ajánlva elfogadja a sorsát” (197). Választásainkért viselt felelősségünk vállalása egyúttal azt is jelenti, hogy bűneinket nem róhatjuk fel a szerencse forgandóságának. A rajtunk kívül álló dolgok tekintetében nem választhatunk jó és rossz között, míg a tőlünk függő kérdésekben dönthetünk sorsunk felől.

2. *Dante és az édes új stílus. A nemes szívo kérdésköre Dante műveiben.* A kötet tanúsága szerint Dante etikai koncepciója elválaszthatatlan a szív nemességének kérdéskörétől, amely az *édes új stílus* hatása alatt született műveiből olvasható ki. A „*dolce stil nuovo*” ötvözte a szerelem és a túlvilági boldogság témakörét; eszerint az angyali asszony hozzásegíti a férfit a túlvilági boldogság eléréséhez a szerelemben, amely csak nemes szívben születhet. Berényi kétségeket fogalmaz meg a misztifikált szerelemfelfogás századunkra vonatkozó érvényességével kapcsolatban. Úgy véli, hogy „a stilnovizmus szemérmessége napjainkban felfoghatatlan és anakronisztikus jelenségnek tetszhet, és a 21. század, amely az emberi test reklámcélú kizsákmányolásának szemtanúja, mérföldekre áll attól, hogy Dantét modern szerzőként értelmezze” (198). Másként áll a dolog, ha Dante érzelmi-etika koncepciójának a skolasztikus filozófia hagyományából merítő szegmensét vesszük szemügyre, amely értelmezhetőnek tűnik modern viszonylatok között is.

3. *Arab-muzulmán hatások a dantei életműben.* Berényi kiemelten foglalkozik az Averroestől származó kettős igazság elvével, amely az arisztotelési tanok keresztény doktrinális tanításokkal való konfrontációjára adott válaszként született meg. Lényege szerint, „ha egy tudós két egymással párhuzamosan létező filozófiai és teológiai igazságba ütközik, mindig az utóbbit kell elfogadni abszolút igazságnak, tekintve, hogy az igazságot isten fedi fel előttünk” (90). A kettős igazság doktrínája előrevetíti Dante politikai etikájának lé-

nyegét, ugyanis utóbbi alapját a megismerésről vallott averroista tanok képezik. Eszerint „a racionális igazság (filozófia) és a reveláció igazsága (hit) lényegükben mindig egyeznek: az egyéneknek ugyanazon gyakorlati ismereteket nyújtják az élethez, de különféle módokon teszik ezt” (95). Dante keresztény gondolkodóként episztemológiai kérdésekben helyet szorított az isteni „közbeavatkozás” számára: Isten csak elindítja a megismerés útján a lelkeket, s hogy az a rossz vagy a jó utat járja-e be, az egyén szabad akaratán múlik. Berényi meglátása szerint „Dante hű kíván[t] maradni ezen keresztény teológiai posztulátumhoz, nem tagadva meg ugyanakkor az averroista tanok azon elemeit, amelyek összeegyeztethetők a keresztény tanítással, (...) [és] felismerte az arab gondolkodók európai kultúrához való értékes hozzájárulását” (115–116). Berényi némi kitekintést tesz napjainkra, mint mondja, ma, „amikor élénk viták zajlanak arról, hogy miként tekintünk Európára, (...) valójában arról is vitatkozunk, hogy elismerjük-e mindazt a szellemi kincset, amit a muzulmán gondolkodók hagytak ránk” (115).

4. *Dante államelmélete.* Berényi Dante etikus állam gondolatát megvizsgálva úgy találja, hogy az a középkori mentalitás és filozófiai hagyomány követésének terén konzervatívnak tekinthető, míg az állam és az egyház feladatköreinek szétválasztásával modern vonásokat mutat. Berényi figyelmeztet, hogy az etikus állam etikus volta megkérdőjelezhető, s modern viszonylatok közt értelmezve veszélyeket rejt magában. Alapját egy olyan arisztotelészi alapokkal rendelkező, középkori felfogás képezi, amelyet Dante meghaladt, így „számára az ember legmagasabb létezési formája nem a hellén polisz, hanem az individuumok összessége” (124). Berényi a dantei gondolatok kapcsán filozófiailag korrekt módon jár el; a dantei koncepciót saját korunk felől értelmezi, számot vetve annak sajátos jellemzőivel. Így érthetővé válik, hogy ami Dante korában etikusnak számított, mert megfelelt a közgondolkodás attribútumainak — vagyis az egyén érdekeinek háttérbe szorítása a közösség javára —, az napjainkban a nyugati politikai gondolkodás szerint inkorrektnek minősül. Dante államelmélete „egy [olyan] letűnt kor etikai koncepcióját tükrözi, amely már kevésbé hangolható össze saját korunkkal” (201).

5. *Az Ulixes-epizód tudományetikai vonatkozásai.* Az intézményrendszereken túl Berényi megvizsgálja a tudomány világához való viszonyulást is, amely ma minden kétséget kizáró aktualitással bír. Az értekezés centrumában a tudomány és az etika határának keresése áll. Berényi a *Pokol* XXVI. énekének példáján keresztül mutatja be az emberi megismerés határaitól szóló dantei gondolatokat. Az ének szerint „Láertész fia a Kírkénél való tartózkodás után az emberi megismerés nagyszere-

rúségére hivatkozva és társai életét kockáztatva, utóbbiakat arra bízta, hogy keljenek át Herkules oszlopain az ismeretlen felé” (24), s ezért Ulixes mint hamis tanácsadó kárhozatra ítéltetett. Berényi Herkules oszlopait az etika határainak felelteti meg, s úgy véli, hogy amikor „napjaink embere biológiai, genetikai, fizikai, vagy éppen nukleáris kísérleteket hajt végre, [akkor] hasonló kérdésekkel szembesül, mint amilyenekkel Dante is szembesült” (24). Azonban még ha a kérdések hasonlóak is, a rájuk adott válasz eredője eltérő lehet. Dante számára minden tudományos kutatás csak az isteni gondviselés által megszabott határig terjedhet, és nem sértheti az emberi életet, annak méltóságát. Ugyanakkor érdemes számolni azzal is, hogy Dante korában a vallás nagyobb autoritással bírt, s kiterjedt a tudományos törekvések megítélésére is. Ma a tudományetikai kérdések és problémák zárókövét nem feltétlenül az Istenhez való viszonyulás jelenti. Mivel a dantei nézetek inkább morálfilozófiai vonatkozásúak, így a Berényi által felvetett kérdés más aspektusok felől közelítve megválaszolatlan marad. Dante saját korának emberéhez kívánt szólni, így válaszai is annak kérdésre feleltek. Ugyanakkor Dante valóban megfelel a modernitás Berényi által használt fogalmának, miszerint „minden modernitás a korábban fennálló meghaladásában nyilvánul meg” (198).

Bár Dante valóban nem írt etikai művet, Berényi munkájának segítségével eklektikus, de koherens képet nyerünk Dante etikájáról. A szerző szakmai tájékozottságát jól mutatja, hogy ismeri azon antik és keresztény filozófusok munkáit, akiktől Dante merített műveire. Mindemellett nagymértékben támaszkodik a hazai és a külföldi dantisztika élvonalába tartozó kutatók műveire, akiknek meglátásait saját eredményeivel is kiegészíti. A különböző álláspontok bemutatásával — még befogadhatóbbá téve a kötetet — segíti az olvasót a dantei gondolatmenet megértésében, s egyúttal nem érezzük Dantét idegennek akkor sem, amikor éppen saját korával polemizál. Berényi Márk kötete kiválóan eleget tesz mind a szakmai, mind a szélesebb körű olvasóközönség eltérő igényeinek, méltán hozzájárulva a Magyar Dantisztikai Társaság célkitűzésében foglalt korszerű Dante-olvasat és kommentár létrehozásához. (Áron, Budapest, 2017)

GOMBOR LILI

KOVÁCS ZOLTÁN: ÍME, AZ ÚR SZOLGÁLOÉNYA Teológiatörténeti, szisztematikus és gyakorlati áttekintés a mariológia tanulmányozásához

Kovács Zoltán műve nagy úrt pótol a hazai hittudományban, hiszen magyar teológus tollából utol-

